

FRANC ROZMAN

**ODNOS MED NEMCI IN SLOVENCİ NA PRELOMU STOLETJA
(PRIMER SOCIALNE DEMOKRACIJE)**

Zadnjih četrto stoletja skupnega bivanja Slovencev in Nemcev v okviru avstroogrske monarhije zaznamuje začetek tistih tenzij v političnem življenju, ki jih v prejšnjih obdobjih ni bilo, zdaj pa so postajale vse hujše in večje; njihov vrhunec predstavlja prva svetovna vojna, razpad monarhije in usoda dveh narodov nekdanje skupne države, ki je ostala obremenjena za vse 20. stoletje. Nastanek slovenskih političnih strank je pomenil razdelitev političnega telesa na katoliški, liberalni in socialnodemokratski del, k temu pa je treba dodati še organiziranje nemškega prebivalstva v nemških meščanskih strankah, kar velja zlasti za Koroško in Štajersko, precej manj pa za Kranjsko.

Prav poseben položaj je imela socialnodemokratska stranka. Najprej je treba poudariti, da je bila edina, ki je bila organizirana na celotnem območju avstrijskega dela monarhije, torej je bila edina vsedržavna nadnacionalna stranka, ki je vsaj formalno zastopala načelo, da delavec in kapital nimata domovine, v praksi pa se je vedno zelo hitro pokazalo, da stvari niso tako enostavne in da se tudi ta stranka ne more izogniti konceptu rešitve nacionalnega vprašanja. V avstrijski socialnodemokratski skupni stranki je od leta 1896 obstajala tudi Jugoslovanska socialnodemokratska stranka, ki naj bi združevala vse južnoslovenske socialne demokrate Cislajtanije, kmalu pa je postala stranka slovenskih delavcev, ne pa Hrvatov, Srbov, Italijanov ali Nemcev, ki so prav tako živeli in delali na teh območjih. Ne glede na svojo majhnost in nepopolno suverenost v političnem odločanju (kot del skupne stranke) je omenjena stranka vendarle po moči postala tretji politični tabor in se razširila med slovensko delavstvo na Kranjsko, Goriško in Trst z okolico. Drugačen pa je bil položaj na Koroškem, kjer se ni mogla organizirati in so bili celo zelo nežni poskusi, da bi se to le zgodilo, hitro zatrti. To se ni moglo zgoditi niti na delu Spodnje Štajerske, kjer je štajerska deželna socialnodemokratska organizacija s sedežem v Gradcu te poskuse uspešno preprečila in po dolgotrajnem sporu dosegla, da je obdržala v svojem organizacijskem okolju nekdanje mariborsko okrožje, JSDS pa je ostalo le nekdanje celjsko okrožje; nacionalna pripadnost tako ni bila upoštevana.¹

1 Namen mojega prispevka je bil opozoriti avstrijske kolege predvsem na tiste značilnosti v slovenski socialnodemokratski stranki, ki kažejo na drugačno gledanje na politični razvoj, predvsem glede nacionalnega in agrarnega vprašanja, od stališč dunajskega strankinega vodstva. Zato sem se v pričakovanju diskusije omejil skoraj izključno na tisto strokovno literaturo, ki je izšla v tujih jezikih. Ker sem o teh vprašanjih v tujini objavil največ jaz sam, je teh citatov tudi največ. Ker gre za specifična vprašanja in omejen časovni okvir, podrobne literature ne navajam, opozoriti želim le še na vedno najboljši izbor virov za zgodovino JSDS, to je znani 5. zvezek Zgodovinskega arhiva KPJ, Beograd 1951, pa na spomine Henrika Tume: Iz mojega življenja, Ljubljana 1937 s spremno študijo Dušana Kermavnerja, izdajo korespondence z naslovom Henrik Tuma: Pisma, Ljubljana 1994, ki jih je za objavo pripravil Branko Marušič s sodelavci, pa Janka Pleterskega: Narodna in politična zavest na Koroškem, Ljubljana 1965, kjer v 9. poglavju govori o Koroški socialni demokraciji in narodnem vprašanju (str. 391–432), na razpravo Jasne Fischer in Franca Rozmana: Social democracy and the peasantry on Slovene territory between 1870 and 1914 v: Urban radicals, rural allies: Social democracy and the agrarian issue 1870–1914 v uredništvu A. Bloka, K. Hitchinsa, R. Markeya in B. Simonsona, Bern 2002, str. 393–407, pa Jurija Perovška: Vprašanje separatizma in centralizma v avstrij-

Lahko bi rekli, da je bil v agitacijskem dometu socialne demokracije odstotkovno največji del tistega prebivalstva, ki je pripadal delavskemu razredu slovenske in nemške narodnosti. Ostali sloji pa so se bolj ali manj, skoraj bi lahko rekli izključno, opredeljevali za nacionalne stranke, bodisi slovenske bodisi nemške.

Socialno demokracijo sta v agitacijskem dometu v tem obdobju posebno obremenjevali dve nerešeni vprašanji: nacionalno in agrarno. Z nastopom Janeza Evangelista Kreka in naraščajočim vplivom krščansko socialnega gibanja, ki ga je vodil – z razvojem zadružništva je lahko pokazalo otipljive pozitivne rezultate – je socialna demokracija doživela hud udarec. Še najbolj se je tega zavedal Albin Prepeluh-Abditus, ki je leta 1902 poskušal prepričati samega Karla Kautskyja, da bi omilil svoja stališča in videl prostor v socialnodemokratski stranki tudi za malega kmeta. Vendar Kautsky slovenske specifičnosti najbrž ni mogel dojeti in je Prepeluhove predstave zavrnil.²

Močna finančna in organizacijska odvisnost od strankinega vodstva na Dunaju sta JSDS v marsičem onemogočali, da bi bolj razvila svoj politični profil, včasih pa je le prišlo do drugačne politike, kot bi bilo povšeči dunajskemu vodstvu skupne stranke. Zaradi velikega izseljevanja je delavski razred na Slovenskem relativno številčno padal in odstotek slovensko govorečega prebivalstva v državi se je manjšal. Ta proces sta pospeševali tudi italijanizacija in še bolj vse močnejša germanizacija na Koroškem in deloma tudi na Štajerskem. Slovenske meščanske stranke so v ohranitvi slovenskega naroda videle svojo osnovno zahtevo, kar ni moglo biti irelevantno niti za delavsko stranko. V tem smislu je treba razumeti besede vodje JSDS Etbina Kristana, ki je, ko je imel pred očmi družbenoekonomsko stanje Slovencev, zapisal: "Socializem je pri drugih narodih rešilno sredstvo za posamezne dele, pri nas je socializem rešitev celega naroda. Če propade slovenski proletarijat, propade slovenski narod, kajti zunaj proletariata ni slovenskega naroda." Ob nastanku stranke se je takoj postavilo vprašanje, kako iz dotedanjih maloštevilnih društev postaviti na noge novo stranko, pri tem pa se tudi potruditi, da bo ta stranka v skupni avstrijski socialnodemokratski stranki vendarle imela slovensko oz. južnoslovansko obeležje. Iz te majhnosti in tudi zavedanja lastne nemoči je tudi zrastle misel o stranki vseh južnoslovanskih delavcev v Cislajtanijski, ki pa je vsebovala kal nevarnosti za slovensko samobitnost na račun novega jugoslovanstva. Ta nevarnost je bila leta 1896 sicer še majhna in malo zaznavna ter je prišla do izraza šele v 20. stoletju in predvsem po razpadu habsburške monarhije.

Zelo hitro se je zaostрил položaj na Štajerskem. Najbrž si nihče ni mogel predstavljati, da bo kar takoj ob ustanovitvi JSDS prišlo do dolgotrajnega spora ter da bo štajersko deželno vodstvo, čeprav je to v glavnem odklanjalo, vztrajalo na ohranitvi deželnih meja. Sklic štajerske okrajne konference 20. septembra 1896 v Celju, katere namen je bil organizirati slovensko delavstvo na Štajerskem, točneje v celjskem in mariborskem okrožju, je propadel zaradi nasprotovanja štajerskega deželnega strankinega vodstva, ki je stalo na stališču, da je Štajerska ena kronovina in da mora biti tudi

ski socialni demokraciji ter JSDS, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1984, str. 77–99. Omenil bi še, da standardna Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie, Wien 1922–25 Ludwiga Brügla o teh vprašanjih ne govori, prav tako ne sicer zelo solidno delo Raimunda Löwa: Der Zerfall der "Kleinen Internationale", Wien 1984, odlično delo Hansa Mommsena: Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im Habsburgischen Vielvölkerstaat, Wien 1963 pa tudi le, kar se tiče Kristanovega predloga o personalni avtonomiji na kongresu v Brnu leta 1899.

² Prvič objavljeno v George Haupt, János Jemnitz, Leo van Rossum: Karl Kautsky und die Sozialdemokratie. Südosteuropäische Korrespondenz 1883–1938, Frankfurt/M 1986, str. 221–222 in Kautskyjev odgovor na str. 223–225. Prepeluh je Kautskyjev odgovor deloma objavil že v Naših zapisnikih 1902, št. 2, str. 17–20. Glej tudi Franz Rozman: Korespondenca Albina Prepeluha-Abditusa, Viri 4, Ljubljana 1991, str. 57–58, kjer je prvič v Sloveniji objavljeno tudi Prepeluhovo pismo.

delavska organizacija v političnem smislu ena sama.³ Spor se je vlekel petnajst let in je bil zgleden s kompromisom, ki pa je bil v bistvu zmaga Gradca, saj je mariborsko okrožje ostalo v njegovi ingerenci. Do ideje o organiziranju vsega slovenskega delavstva pod okriljem JSDS po vsej verjetnosti ni prišlo brez vednosti dunajskega strankinega vodstva in njenega soglasja. Ves čas trajanja spora je bilo dunajsko strankino vodstvo pasivno in bolj naklonjeno nemškemu delu kronovine. Štajerska nemška deželna socialnodemokratska organizacija je bila ves čas zelo dobro organizirana in številčno močna ter velikokrat ostalim deželnim organizacijam zgled uspešnega političnega in strokovnega delovanja. Ravnanje in odnos do JSDS pa je lep primer, kako je vsa nacionalna enakopravnost, ki je bila lepo deklarirana v hainfeldskem in brnskem programu, na terenu marsikje in marsikdaj odpovedala. Kronovinske meje so se tukaj ujemale s političnimi interesi in tako slaboten partner, kot je bila JSDS, je pač moral popustiti. Princip enotne Štajerske je bil tudi princip vseh nemških meščanskih strank in kot tak se je prenesel globoko v 20. stoletje, vse do Hitlerjevega razmejitvenega načrta, ki je potekal po strateški vitanjski razvodnici.

JSDS se je borila predvsem za celjsko okrožje, ki je bilo zanj zelo pomembno, saj so tja spadali zasavski premogovniki s številnimi delavci – večinoma rudarji slovenske narodnosti. Da bi mogli v mariborskem okrožju kdajkoli postaviti svoje organizacije, so hitro obupali. Na četrti deželni konferenci štajerske socialne demokracije avgusta 1896 je eden najpomembnejših voditeljev delavstva na Štajerskem in urednik strankinega glasila *Arbeiterwille* Johann Resel že predlagal, da naj delegati zavrnejo misel, da bi celjsko okrožje pripadlo ustanavljajoči se JSDS in to utemeljeval predvsem z dejstvom, da se bližajo državnozborske volitve in bi preureditev vplivala na volilni boj in volilne izide. Konferenca je Reslov predlog sprejela. Vprašanje pripadnosti se je prvič ostro pokazalo na prvi okrajni konferenci v Celju čez mesec dni, 20. septembra 1896. Rok Drogenik, ki je bil tedaj zelo dejaven na slovenski strani, kasneje pa se je približal nemški, je sporočil, da so se v celjskem okrožju odločili za JSDS zato, ker je bilo na Štajerskem med agitatorji premalo slovensko govorečih in ti niso mogli delovati med kmeti. Še bolj radikalen je bil predlog Mihaela Čobala, ki je zahteval združitev zagorske in trboveljske strankine organizacije, pri čemer je bila prva na Kranjskem, druga pa na Štajerskem, delokrog celjske okrožne organizacije pa naj bi bil ves celjski volilni okraj. Tudi Čobal je bil eden najpomembnejših strankinih funkcionarjev, ki je leta 1943 v visoki starosti s samomorom končal življenjsko pot prepričanega socialista, s čimer je protestiral proti nemški zasedbi. Reslov predlog je bil, da se mora politična organizacija ločiti od volilne, s čimer je zavračal popolno ločitev celjskega okrožja od Gradca, ker bi to stranki škodovalo; strinjal pa se je s sodelovanjem med JSDS in Spodnjo Štajersko tam, kjer so slovenski delavci. Nazadnje je bil sprejet Reslov predlog, po katerem je celjsko okrožje ostalo pod Gradcem, deželna organizacija pa naj bi izpolnjevala dolžnosti, ki so bile predpisane v organizacijskih določbah strankinega statuta in programa. Celjski okrajni organizaciji je bilo prepuščeno, da lahko sodeluje z JSDS in se zaradi boljše agitacije z njo povezuje, vendar pa mora o tem obveščati štajersko deželno organizacijo. Zato pa se je graška centrala odpovedala strankini naročnini v korist JSDS. Drogenik je graškim sodrugom očital, da so dotlej za slovenski del Štajerske premalo storili, medtem ko ga je Resel zavrnil, češ da so se Slovenci z Gradcem premalo posvetovali in ga premalo informirali o svojih namenih ter jim celo očital, da so to delali zaradi osebnih koristi.⁴

Iz tega ostrega spora glede razmejitve se da slutiti, da je bila štajerska deželna organizacija presenečena, ker so se tedaj zelo agilni slovenski socialni demokrati na Štajer-

³ Delavec, št. 30, 8. 10. 1896.

⁴ Franc Rozman: Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem, Ljubljana 1979, str. 108–109.

skem (Drofenik, Ropas) že na začetku skušali priključiti JSDS. Razburjenje v Gradcu je moralo biti hudo, udarec pa takojšen in učinkovit. France Železnikar, ki je bil zaradi svoje preteklosti (desetletna ječa) tedaj v JSDS velika avtoriteta, je že v Celju moral kar hitro potrditi, da Ljubljana ne nasprotuje Gradcu, čeprav naj bi to veljalo zaenkrat le med volilno propagando. Situacija je nekaj časa ostala nejasna in očitno je vsaka stran skušala utrditi svoje stališče. To stanje je trajalo le dve leti. Na šesti štajerski deželni konferenci stranke sredi julija 1898 je graško vodstvo že udarilo. Strankin tajnik Rudolf Bichl je v poročilu o delovanju omenil, da je bilo za stranko slabo, ker je bilo celjsko okrožje pod JSDS in je zdaj tam marsikaj narobe. Zavzel se je za enotnost štajerske socialne demokracije in ob tem predlogu je prišlo do živahne razprave na obeh straneh. Pokazalo se je, da so tudi nekateri slovenski delegati proti temu, da bi celjsko okrožje spadalo pod JSDS in so poudarjali slabosti, ki se kažejo na terenu, kjer da ni dovolj denarja za agitacijo. Mariborski delegat Martschetz je predlagal, naj bi v Celju za strankino delovanje skrbel poseben strankin sekretar z obveznim znanjem obeh deželnih jezikov, vendar se ostali za ta predlog niso ogreli. Prav zaradi razkola med Slovenci samimi, od katerih jih je bilo precej za ponovno združitev in enotnost deželne organizacije, je deželna konferenca sprejela sklep, naj pride celjsko okrožje spet pod graško deželno organizacijo. Uvodnik v *Arbeiterwille*, glasilo štajerske deželne organizacije socialnih demokratov, je takoj po koncu konference ocenil ponovno vključitev celjskega okrožja pod Gradec za enega od treh najvažnejših sklepov konference. Poročevalec je posebej poudaril, da ta predlog ni naletel na nikakršno nasprotovanje in da je bilo izrecno rečeno, da za tem sklepom na noben način ne tičijo nacionalni vzroki, pač pa izključno le dejstvo, da ima JSDS že na svojem območju toliko organizacijskih težav, da se ne more posvetiti še dejavnosti na Štajerskem. Zato pa bosta agitacija in organizacija stranke na Spodnjem Štajerskem še naprej v obeh deželnih jezikih, strankini govorniki bodo govorili dvojezično, tak pa bo tudi strankin tisk. Ta sklep se je še najbolj realiziral na vsakoletnih prvomajskih shodih, kjer so res velikokrat govorili tudi slovensko in peli tudi slovenske pesmi, medtem pa o dvojezičnem strankinem tisku ni bilo govora. Slovensko socialnodemokratsko časopisje je severno od Celja imelo zelo redke odjemalce.⁵

Vsaj na zunaj so se nasprotja za nekaj let umirila, če izvzamemo manjše izpade, kot recimo, da so decembra 1899 posamezniki (in to Slovenci) menili, da je glasilo JSDS *Rdeči prapor* premalo internacionalističen list in zahtevali tudi posebno štajersko varianto. Slovenski socialni demokrati so se tudi neprestano trudili, da bi iz Gradca dobili posebnega agitatorja za celjski okraj, vendar zaman. Razmejitev je prišla na dnevni red na 16. deželni konferenci, ki je bila v Gradcu novembra 1908. Predstavnik Maribora Adolf Topf se je tedaj sicer zavzemal za delavski list v slovenščini, vendar je menil, da se Spodnja Štajerska ne sme vključiti v organizacijski okvir JSDS. To je utemeljeval z dejstvom, da stranka še ni razdeljena po nacionalnih mejah in da mora celotna Štajerska spadati pod Gradec in tja odvajati strankin davek. Po njegovih besedah hoče vodstvo JSDS doseči novo organizacijsko delitev, pri tem pa se ne briga za Spodnjo Štajersko in mu gre le za strankino članarino, stroške za volilno agitacijo pa hoče prevaliti na breme štajerske deželne organizacije. Na naslednji konferenci decembra 1909 so se stvari začele zapletati in prišlo je do spremembe v organizaciji, in sicer tako, da je tudi Celje postalo okrajna organizacija, vendar samo za nemško govoreče organizacije na območju okrožnega sodišča Celje. Slovenske organizacije celotne Spodnje Štajerske so odslej tvorile okrajno organizacijo, ki je spadala pod okrilje JSDS, torej pod Ljubljano. Ta sprememba je bila posledica sklepa deželne konference JSDS za Štajersko iz konca marca 1909, na kateri je JSDS postavila štajersko deželno organi-

zacija pred izvršeno dejstvo, in sklepamo lahko, da najbrž z vednostjo dunajskega strankinega vodstva. Tik pred konferenco marca 1909 je namreč *Rdeči prapor* objavil članek, v katerem je nakazal, zakaj konferenca sploh bo, vendar pa *Arbeiterwille* nanj ni reagirala in o sami konferenci tudi ni poročala. V članku med drugim piše, da se je doslej na Štajerskem premalo delalo in da organizacija JSDS na Štajerskem ni tako konsolidirana, kot bi morala biti. Vzrok je največ v tem, da so narodnostne zadeve neugodne in da marsikdo ni vedel, da spada v smislu veljavnih strankinih sklepov k JSDS, temveč se je vse mešalo z deželno štajersko organizacijo s sedežem v Gradcu, ki naj bi organizirala nemške sodruge. Organizacija stranke po narodnih načelih je bila sklenjena na strankinem skupnem zboru, bila je utemeljena in za razvoj socialne demokracije v Avstriji nujno potrebna. Ta proces se je izvrševal povsod, le na Štajerskem je ostalo samo pri poskusih. Na sami konferenci je Anton Kristan v svojem govoru opozoril, da "je bila napačna predpostavka, da naj bi bil Gradec središče vsega socialističnega delavstva na Štajerskem. Slovenski delavci se vključujejo v JSDS, torej ne morejo biti člani nemškoavstrijske deželne organizacije. Te delitve ne zahteva samo statut stranke, pač pa tudi praktična potreba. Sredstvo agitacije je jezik in med slovenskim delavstvom bomo samo slovenski sodrugi lahko dosegli uspehe. Središče socialnodemokratskega dela na Štajerskem mora biti deželna organizacija, ki pa ne bo nikakršna narodna organizacija. Deželna organizacija mora biti posrednica med lokalnimi in okrajnimi organizacijami na eni in izvršilnim odborom v Ljubljani na drugi strani." To zveni precej v duhu personalne avtonomije, ki se ji Kristan po njenem porazu na znamenitem strankinem kongresu v Brnu leta 1899 ni odrekel povsem zlahka in jo je še večkrat skušal utemeljevati in zagovarjati. Celjski primer sicer ni zmaga tega koncepta, način prizadevanja pa je podoben. Komentarjev v *Arbeiterwille* ni bilo, tudi o stanju, ki je nastalo po reorganizaciji, ne. Pokazalo pa se je, da so dejanske posledice takšne, kakršne sta si obe strani tudi predstavljali. Celjsko okrožje je bilo vedno bolj v rokah JSDS, mariborsko pa še bolj v rokah nemške organizacije. Samostojne organizacije nemško govorečih socialnih demokratov v celjskem okrožju so se še obdržale, medtem ko severneje slovenskih praktično ni bilo. Čeprav štajerska deželna organizacija s to delitvijo ni soglašala, se je le morala ukloniti sklepu skupnega strankinega vodstva.

Na 18. štajerski deželni konferenci so preverjali prve rezultate nove organiziranosti in menili, da se delitev ni obnesla. Mariborčan Topf je spet očital JSDS, da premalo stori za agitacijo na Štajerskem, kar pa je bilo po njegovem mnenju tudi pričakovati, kajti JSDS ima že tako in tako dovolj problemov sama s seboj in ji primanjkuje agitatorjev. Opozoril je na slabost, ker Slovenci nimajo ustreznega glasila. Zato je potrebno, da nemški organizaciji v Celju in Mariboru tesno sodelujeta in pomagata JSDS, da bi se stanje, ki onemogoča napredek, končalo. Deželnozborski poslanec v štajerskem deželnem zboru, sicer pa učitelj in delegat Maribora Albert Horvatek je sicer predlagal, naj se štajerska deželna organizacija poveže z JSDS in naj obe organizaciji najdeta skupno rešitev problemov. Vendar je konferenca ta predlog zavrnila, češ da bi bilo to mogoče le s soglasjem JSDS, da pa iz Ljubljane na takšne želje in sugestije ni odziva. JSDS je bilo tudi očitano, da deluje le tam, kjer so že nemške organizacije, v nove predele pa ne skuša prodreti. Te slabosti so štajersko deželno organizacijo prepričale, da je naslednje leto, 1911, sklenila, da se delovanje nemške socialnodemokratske organizacije tako v celjskem kot mariborskem okrožju razširi na sleherni kraj, v katerem je obstajala nemška celica in nad temi naj JSDS ne bi imela nobene ingerence. Problem organiziranja je bil s tem dokončno rešen in se do konca monarhije ni več spreminjal.⁶

6 Franc Rozman: Die Sozialdemokratie in der Untersteiermark und das Problem der nationalen Aufteilung, v Geschichte der Deutschen im Bereich des heutigen Slowenien 1848–1941, Wien 1988, str. 126–128.

Iz specifičnega položaja Slovencev se je porodila tudi ideja o personalni avtonomiji, katere avtor je bil Etbín Kristan, ki jo je sicer zagovarjal predvsem na problemu večnacionalnosti Trsta, po njem zamišljena ideja o nacionalnem katastru pa bi bila seveda uporabna tudi na Spodnjem Štajerskem. Ta program je Kristan predložil na kongresu avstrijske socialnodemokratske skupne stranke v Brnu leta 1899, na katerem pa je bil potem sprejet program teritorialne avtonomije. Kristan je izhajal iz mnenja, da noben centralizem ne more rešiti nacionalnih problemov v monarhiji, ker da bi bil tudi vsak nacionalni federalizem le centralizem manjšega obsega. Zato je rešitev videl v avtonomiji narodov, ki pa je mogoča le brez meja. Za Kristana narod ne predstavlja skupnost posameznikov, ki živijo na določenem ozemlju, pač pa vsoto posameznikov, ki govorijo nek materni jezik in se prostovoljno priznavajo k nekemu narodu. Do polne avtonomije in enakopravnosti bi prišlo le tedaj, če bi pripadniki enega naroda, ne glede na bivališče, uživali enake pravice in to tako v medsebojnem odnosu kot v odnosu do pripadnikov drugih narodov. Pogoj temu je kulturna enotnost, kajti ozemeljska je izključena. Če bi uvedli takšno avtonomijo, bi narodno vprašanje prenehalo biti vprašanje oblasti in bi postalo izključno kulturno vprašanje. Kristan je imel pred očmi nacionalno izrazito mešana ozemlja, še posebno naj bi njegova teorija pomagala majhnim, nehistoričnim narodom. Menil je, da tudi na Dunaju Slovenec lahko ostane Slovenec, ker se narodno vprašanje tiče živih ljudi, ne pa kosa ozemlja. Zato bi morali biti avtonomni narodi, ne pa teritoriji. Predlagal je ustanovitev posebnih nacionalnih katastrov, ki bi bili veljavni za vso državo, na podlagi katerih bi se pripadniki določenega naroda lahko odločali o vseh zadevah, ki se tičejo naroda samega. Svojemu personalističnemu principu se Kristan ni kar tako odpovedal in tudi v naslednjih letih ga je, sicer nekoliko modificiranega, zagovarjal.

Vse hujši nacionalni spori so odmevali tudi v avstrijski socialni demokraciji, kar se je lepo pokazalo na primeru češkega separatizma, slovenski socialni demokrati pa so po aneksijski krizi in ob vse večjem pomenu jugoslovanskega vprašanja začeli svoj pogled vedno bolj obračati tudi k povezovanju z drugimi južnoslovanskimi delavskimi strankami. Doma so se že morali sprijazniti z dejstvom, da je JSDS na Kranjskem sicer tretji politični tabor, ki pa je bil preslaboten, da bi vsaj v deželni zbor poslal kakšnega poslanca. Na Spodnjem Štajerskem so lahko računali na trdne točke v zasavskih revirjih, deloma še v celjski okolici, medtem ko je bilo ozemlje severneje, kar se delavstva tiče, trdno v nemških rokah. Stranka je napredovala tudi na Goriškem in na Tržaškem. Konec novembra 1909 je prišlo do tako imenovane tivolske konference različnih socialnodemokratskih strank Avstrije, na kateri je bila sprejeta tivolska resolucija, ki je pomenila nacionalni program JSDS. Ta je zanjo veljal do konca monarhije, predvidel pa je popolno narodno združitev vseh Jugoslovancev – ne glede na različnost imen, vere, pisave in dialektov ali jezikov – ki se bodo konstituirali kot enoten narod in kot svobodna enota v popolnoma demokratični konfederaciji narodov, vendar na ozemlju tedanje monarhije. Tako je resolucijo povzel v praški socialnodemokratski reviji *Akademie* tudi Juraj Demetrovič, ki je bil poleg Etbína Kristana tudi njen tvorec, in ki je zapisal, da gre za program, ki zahteva za avstrijske Jugoslovane narodno avtonomijo po personalističnem principu, ki pa bo mogoče šele, ko se bo Avstro-Ogrska spremenila v demokratično federacijo svobodnih in enakopravnih narodov. To naj bi se razvijalo v fazah, skupaj z bojem za proletarski socializem na gospodarskem področju, rešitev pa bo mogoča pravzaprav šele z zmago socializma.

S tivolsko resolucijo še posebno ni bila zadovoljna mlajša generacija v JSDS. To so bili predvsem intelektualci okrog revije *Naši zapiski*, ki jih imenujemo tudi slovenski masarikovci. Ti so bolj poudarjali slovenstvo in skušali ustvariti slovenski tip socializma; ob koncu prve svetovne vojne so tudi sprejeli sodelovanje z meščanskimi stran-

kami ter se odločili za odhod v novo državo. Avstriji zvesti so ostali predvsem predstavniki starejše generacije, ki so imeli največ pristašev med sindikalisti.⁷ Posebno mesto pripada Henriku Tumi, ki je bil eden najpomembnejših teoretikov stranke. Njegovo stališče je večkrat nihalo. Nedvomno je bil idejno najbolj izobražen in načitan socialdemokrat, ki je vztrajal na marksističnih pozicijah tudi tedaj, ko sta se od njih začeli odvrnati JSDS in dunajsko strankino vodstvo. Bil je za ohranitev Avstro-Ogrske, ki pa naj bi se pomembno spremenila v federativno državo svobodnih in samostojnih narodov ter s temi idejami prišel v nasprotje s stališči npr. Rennerja. Za ohranitev habsburške mnogonacionalne države je bil zato, ker je vedno zagovarjal ohranitev enotnega in velikega gospodarskega prostora. Čeprav je na začetku prve svetovne vojne še verjel v zmago centralnih sil, je to stališče polagoma spreminjal. Močno se je zavzemal za sklic stockholmske konference in zanjo pripravil obsežen, 75 strani obsegajoč elaborat, ki je bil doslej le deloma objavljen. Ne Brügel ne siceršnja avstrijska historiografija in tudi sočasno časopisje tega elaborata ne omenjajo, po vsej verjetnosti zato, ker je bil napisan z drugačnega stališča kot pa je bilo tedaj prevladujoče stališče ne samo avstrijske, pač pa tudi češke in poljske socialne demokracije, ki je že vedela, da si lahko obeta samostojno državo. Za Slovence je bilo to dejansko še zelo vprašljivo. Velika, in kot se je pokazalo kasneje, realna nevarnost pa je bila Italija. Delavstvo na slovenskem etničnem ozemlju, ki je bilo organizirano v nemških socialnodemokratskih organizacijah, se seveda ni opredeljevalo za poudarjanje slovenstva in je svoj nacionalni habitus izgubljalo, o čemer priča tudi močno nemško socialnodemokratsko gibanje med obema vojnoma v Mariboru, ki je vrsto let imelo tudi svoj list, in tudi rezultati plebiscita na Koroškem.

Opozoriti je treba tudi na sodelovanje delavstva obeh narodov, kar se je sicer najbolj manifestiralo na prvomajskih proslavah, ki so bile na narodno mešanem ozemlju velikokrat, ne sicer vedno, v obeh jezikih. V obeh jezikih so govorili, večkrat tudi kulturni program.⁸ Res je tudi, da so slovenski delavci večinoma znali nemški jezik in so lahko veliko brali tudi nemški tisk, pri čemer je bil slovenski tudi bolj boren in manj zanimiv. Skupno sodelovanje se je brez velikih nacionalnih razhajanj kazalo tudi na volitvah.

Nerazumevanje dunajskega strankinega vodstva za specifične probleme Slovencev glede nacionalnega in agrarnega vprašanja je bilo gotovo glavni vzrok, da je JSDS ves čas ostala drugorazredna stranka in se številčno ni krepila.

Kakšno je bilo nasploh stališče avstrijske socialdemokratske skupne stranke ali, bolje rečeno, vodstva stranke do slovenske socialne demokracije, je vprašanje, ki podrobneje še ni bilo osvetljeno. Dosedanje monografske obdelave avstrijske socialnodemokratske stranke posebej o slovenski praktično ne govorijo. Tako Brügel kot Mommsen ali Klenner slovenske socialne demokrate omenjajo le sporadično. Dejstvo je, da so voditelji socialne demokracije v Avstriji le malokdaj prišli med slovenske sodruge. Na strankinih zborih ali kongresih stranke je bil samo Otto Bauer, ki se je udeležil kot delegat 8. kongresa JSDS in nastopil tudi kot diskutant. Tivolske konference, ki

7 Več podrobneje v Franc Rozman: *Ethin Kristan und seine Idee der Personalautonomie*, v Helmut Konrad: *Arbeiterbewegung und nationale Frage in den Nachfolgestaaten der Habsburgermonarchie*, Wien 1993, str. 97–109., isti: *Die Südslawische Sozialdemokratische Partei (JSDS) und die slowenische nationale Frage*, v *Gesellschaft, Politik und Verwaltung in der Habsburgermonarchie 1830–1918*, Wiesbaden 1987, str. 237–252 in isti: *Der Austroslavismus und die Sozialdemokratie in Südosteuropa*, v Andreas Moritsch: *Der Austroslavismus*, Wien 1996, str. 195–204.

8 Franc Rozman, Vasilij Melik, Božo Repe: *Öffentliche Gedenktage bei der Slowenen von 1848 bis 1991*, v Emil Brix, Hannes Stekl: *Der Kampf um das Gedächtnis. Öffentliche Gedenktage in Mitteleuropa*, Wien 1997, str. 293–335.

je bila važna tudi nasploh za socialno demokracijo, sta se udeležila tako vodja stranke Viktor Adler kot tudi eden pomembnih teoretikov Karl Renner. Ker pa protokoli konference niso ohranjeni, ni jasno, če sta sodelovala in razpravljala pri sestavljanju same resolucije. Engelbert Pernerstorfer je bil govornik na velikem shodu socialnih demokratov v Mariboru sredi oktobra 1895 in potem še v začetku junija 1911 na prav tako zelo dobro obiskanem predvolilnem shodu, ki se ga je udeležilo okrog 2000 ljudi. Po drugi strani so se slovenski socialni demokrati redno udeleževali kongresov skupne stranke, navadno dva ali trije in se vključevali tudi v diskusije. Največkrat je nastopil Etbin Kristan, ne samo zato, ker je bil vodja JSDS, pač pa tudi zaradi dobrega znanja nemščine in retoričnih sposobnosti.

Dunajskemu strankinemu vodstvu je bilo gotovo važno, da se tudi na jugu monarhije razvija delavsko gibanje, vse pa kaže, da mu kar zapleten nacionalni položaj in neugodna gospodarska struktura nista omogočala razvoja stranke tako, kot je bilo želeli, še zlasti ne iz dunajske perspektive. Slutiti je mogoče, da bi bilo strankinemu vodstvu najbolj povšeči, če bi JSDS res postala stranka vseh južnoslovanskih socialnih demokratov in mu tudi nastanek jugoslovanskega naroda ne bi bil odveč. Zaenkrat še nimamo podatkov, kako in če sploh je dunajsko vodstvo reagiralo na Prepeluhovo pismo Kautskyju o agrarnem vprašanju.

V spominski literaturi se večkrat omenja, da je bila JSDS finančno močno odvisna od strankinega centra in da to še zlasti velja za tisk, ki naj brez dunajske pomoči sploh ne bi mogel izhajati. Čeprav to zgleda mogoče ali celo verjetno, pa neposrednega dokaza za to ni. Na drugi strani govori za to dejstvo, da je bila JSDS v glavnem kar zvesta izvajalka programa in politične taktike dunajskega vodstva, le nekajkrat se mu je upirala in ker ni ohranjen strankin arhiv in korespondenca, tudi ni povsem jasno, če ni bilo stališče JSDS v slovenskem tisku drugačno, kot pa je bila oficialna politika stranke. Najbrže pa zaradi majhnosti stranke (JSDS) dunajska centrala posebne pozornosti temu delu države, razen občasno, ni posvečala.